

Припреме за отварање првог државног позоришта на Цетињу

1868 године основана је позната Цетињска читаоница, која ће за неколико деценија бити средиште културно-просвјетног живота на Цетињу. Скоро све културне и просвјетне институције на Цетињу основане су на иницијативу чланова ове Читаонице. Тако се још 1871 године оснива на Цетињу Пјевачко друштво, које ће 11 новембра те године дати свој први успјели концерат. Диригент тога Друштва био је истовремено и капелник тада већ основане прве црногорске Војне музике. Херцеговачки устанак и последице њега настали рат са Турском омео је све планове за рад на културном и просвјетном пољу на Цетињу и у Црној Гори, али чак и прије потпуно завршеног рата за Црну Гору један културни Војвођанин, Јован Павловић, ради на обнови рада Цетињске читаонице и предлаже у марту 1879 године оснивање Државне библиотеке и Музеја на Цетињу.

Чланови Читаонице нијесу заборавили ни на позоришну уијетност. Они су основали и Добровољно позоришно друштво Цетињске читаонице, које ће крајем 1883 године, на иницијативу прослављеног јунака у руско-турском рату (1877—1878 г.) Јована Поповића-Липовца, почети да спрема књажеву »Балканску царицу«, преписујући своје улоге из оригиналног књажевог рукописа. Почетком јануара 1884 године они ће доиста одигравати, у једној приватној, још недовршеној згради, »Балканску царицу«, а средином фебруара исте године даће Костићеву трагедију »Максим Црнојевић«. Позоришно друштво је и даље својски радило, па је на Никољдан те године (6 децембра 1884) једну кратку улогу у књажевој »Балканској царици« одигравао чак и познати пјесник Лаза Костић, који је крајем јуна те године дошао на Цетиње на књажев позив. Уочи нове, 1885 године чланови Позоришног друштва давали су у Подгорици »Балканску царицу«. Симу Матавуљ тада је, као и на Цетињу, одигравао једну улогу и прича да ондашњи Подгоричани нијесу знали за друге забаве сем за оне које приређују разни пеливани, рвачи и тркачи, које су они звали »чочеци«, па су и за чланове Позоришног друштва мислили да су неки »чочеци«!¹⁾ Главне улоге

¹⁾ Симо Матавуљ: Биљешке једног писца, Београд 1923, стр. 245.

у Подгорици имала су иста лица која су те улоге имала и на Цетињу, те је невјероватно колико су љубави имали чланови Цетињске читаонице за своје Позоришно друштво, када су у оно вријеме пристајала да кроз Подгорицу играју као »чочеци« ова лица: Јован Павловић, тада директор цетињске Гимназије и уредник »Гласа Црногорца«, а неколика мјесеца послје тога црногорски министар просвјете и црквених послова, Лазар Костић, познати и много слављени пјесник, Симо Матавуљ, познати књижевник, Јован Липовац, прослављени јунак и књажев сајутант, па блиски рођак књажев Марко Петровић, блиски рођак кнегињин Томаш Вукотић итд.

Чланови цетињског Позоришног друштва радо су звали госте и нијесу се бојали да ће им стручни глумци помрачити славу. Тако је средином 1884 године гостовало први пут на Цетињу познато београдско Протићево позориште, које ће поново гостовати средином 1889 године. На позив истога Друштва давала је 27 августа 1889 године свој концерт чланица београдског Народног позоришта Зорка Остојићева. Из једне савремене биљешке о томе концерту видимо да Остојићеву није имао ко пратити на клавиру, али видимо и то, да је Позоришно друштво већ имало свој клавиру, који му је била поклонила кнегињинца Олга Данилова.

Овако вриједним и културним члановима Цетињске читаонице и Позоришног друштва књаз Никола је давао сваку помоћ. Он је одмах увидио да не могу ваљано радити ни Читаоница, ни Добровољно позоришно друштво без једне пристожне и простране зграде, па је још 1883 године обећао претседнику Читаонице Јовану Павловићу, да ће »на прољеће подићи велику зграду, у којој ће бити позориште, музеј и читаоница«, каже Симо Матавуљ.²⁾ Доиста, већ почетком марта 1884 године почеле су припреме за градњу те нове зграде, а 1 маја ударен јој је темељ, док ће се у септембру мјесецу довршавати њен кров. Та нова зграда биће названа »Зетски дом« и у њој ће све до 1910 године привремено давати претставе чланови разних добровољних позоришних друштава, док ће тек 1910 године на Цетињу бити основано прво државно позориште. Из цетињског листа »Глас Црногорца« и старих цетињских часописа може се детаљно пратити рад тих позоришних друштава, те ја нећу износити податке о томе, већ ћу одмах прећи на архивске податке о оснивању државног позоришта на Цетињу.

У архиви црногорског Министарства просвјете и црквених послова (под бр. 495 од 22 фебруара 1910 године) чува се добар дио досијеа аката о припремама за отварање државног позори-

²⁾ Ibidem, 214.

шта на Цетињу 1910 године. Ја сам сва та документа користио за овај чланак, а опширни меморандум Бранислава Нушића о организацији цетињског позоришта, који се помиње у овим документима,^{*)} нашао сам у бившем Личном архиву краља Николе те, овај архивски материјал свакако може бити користан за познавање просвјетно-културног рада у Црној Гори.

Први архивски докуменат у досијеу Министарства просвјете јесте од 12 октобра 1909 године. То је предлог Јована Хајдуковића,³⁾ да оснује стално позориште на Цетињу. Хајдуковићев предлог упућен је заступнику министра просвјете и црквених послова и у њему Хајдуковић одмах наглашава, да му је »иницијативом с Највишега мјеста«⁴⁾ наређено да испита »могућност установљења и опстанка сталног позоришта на Цетињу«, те Хајдуковић; »по проучењу једног нацрта — меморандума књижевника Бранислава Ђ. Нушића о том питању«, подноси сљедећи предлог:

»1. Да досадашње »Дилетантско Одјељење Цетињског Радничког Друштва, коме сам предсједник, — организујем као »позоришну трупу«, и она да се на досадашњи начин као друштвена секција својим радом обдржава до краја ове године, у коју сврху треба да ми се одмах стави на расположење позоришни локал Зетског Дома и споредна соба што служи за стенографе и писаре скупштинске,⁴⁾ — наравно, у колико та одјељења не би скупштинским радом била заузета и у колико не би ком домаћем другом друштву служило за забаве, а да у овом размаку времена по споменутом нацрту Нушићевом и другим израдим Правилник за Црногорско Народно Позориште и поднесем га Вама, као надзорној власти, на одобрење, с тим да исти почне важити од 1. јануара 1910. г., а прва свечана представа да се по могућности приреди на Савин-дан, 14. јануара 1910.

2. Да за идућу 1910. г. изволите унијети у предлог буџета ставку — партију: »на установљење Црногорског Народног Позоришта« од перпера 6.000, која би сума била употребљена: 1) на особље — плате и хонораре перпера 4.500, 2) на набавку гардеробе перпера 1.000, 3) на инсталацију и ситне трошкове перпера 500.«

У сувременој штампи има прилично података о раду поменутог Дилетантског позоришног одјељења Радничког друштва на Цетињу,⁵⁾ али ја тај материјал међу овдје износити. Потребно је ипак навести то, да је Управа Радничког друштва, на својој сједници, одржаној 20 октобра, констатовала: »да се ставља у

*) Знајући да сам раније исписао из архива Нушићев меморандум на овај свјежањ докумената скренуо ми је пажњу архивски службеник у Музеју Крсто М. Петровић.

3) Хајдуковић је до 1908 године био секретар Великог суда, а 1908 г. остављен је за члана Главне државне контроле («Глас Црногорца» бр. 12 из 1908 г.).

4) У Зетском дому тада су држане сједнице Народне скупштине.

5) "Цетињски вјесник" и "Глас Црногорца" крајем 1909 и почетком 1910 г.

изглед добра могућност за установљење и стварање сталног позоришта на Цетињу из средине друштвених чланова дилетаната, те је ријешила да своје досадашње Дилетантско одјељење назове »Народно позориште Цетињског Радничког друштва, које ће се као такво посјетиоцима претставити први пут уочи Митрова-дне, 25. ов. мј., с комадом Слободарка, драмом у 5 чинова од М. Ђорђевића-Призренца...« У наставку те новинарске вијести изрично је подвучено да ће ово друштвено Позориште бити »зачетак оснивању Црногорског Народног Позоришта, које ће као културна тековина подмиривати потребу позоришта не само Престонице, но и цијеле земље.«⁶⁾

Из приручног ми архивског материјала види се пак, да је 30 јануара 1910 године већ био од чланова усвојен и Правилник Црногорског народног позоришта, па 31 јануара, на основи члана 3 тога Правилника, у име дилетаната Љубомир Таминџић и Благо Братичевић предлажу министру просвјете за чланове позоришног Књижевног одбора: професора Мила Ковачевића, наставника Душана Ђукића, секретара Министарства просвјете Николу Мињића⁷⁾ и члана Главне контроле Јована Хајдуковића. Истовремено су предложили Хајдуковића и за управника Позоришта. У продужењу овога предлога налази се и његова допуна, датирана 4 фебруара, у којој се предлаже Мило Ковачевић за управничког замјеника, а за редитеља кандидују Маша Петровића, док ће мјесто дјеловође — секретара Управа Позоришта касније попуњити. Ову накнадну претставку потписали су сљедећи чланови: Милан Катински, Перса Катински, Милка Армушевић, Милутин Таминџић, Љубомир Таминџић, Благо Братичевић, Ђоко Бег, Видо Мартиновић, Ђорђе Јањалија, Машо Петровић са супругом, Петар Ж. Лазаревић и Ристо Тановић.

1 фебруара министар просвјете и црквених послова (Перо Вучковић) детаљно је претресао са Јованом Хајдуковићем Правилник и буџет Позоришта, као и листу кандидата за Књижевни одбор, па је тога ради Хајдуковић молио 3 фебруара министра, да потврди што прије поднесени Правилник, »пошто је свако одлагање ове потврде на штету саме установе«. Доиста, већ 5 фебруара министар је потписао решење (бр. 260), којим поставља Јована Хајдуковића за привременог управника Црногорског народног позоришта, за редитеља Маша Петровића и за чланове Књижевног одбора: Мила Ковачевића, Душана Ђукића и Душана Вуксана.⁸⁾ Истога дана одобрио је и поднесени му Правилник Позоришта, с тим да Хајдуковић поднесе у најкраћем времену један његов вјерни препис за архиву Министарства. О свему томе

⁶⁾ »Глас Црногорца« од 24 октобра 1910, стр. 3.

⁷⁾ Мињићево име подвучено је црвеном бојом и превучено оловком.

⁸⁾ Из једне оловком писане и превучене напомене види се, да је Митар Ј. Почек био за чланство Душана Вуксана у Књижевном одбору, па вјероватно тога ради није потписао предлог од 4 фебруара са другим предлагачима.

писмено је извијештен 5 фебруара Хајдуковић, а затим су посебним актима извијештени чланови Књижевног одбора и редитељ Петровић. Истовремено је Хајдуковићу повраћен предлог буџета Позоришта за 1910 годину, да га прегледа Управни и Књижевни одбор Позоришта, па га што прије «с евентуалнијем примједбама пошљите овоме Министарству на одобрење».

Ускоро је настао неки мањи неспоразум у организацији Позоришта, јер 16 фебруара (број 407) шаље министар просвјете доста опширан акт Управи Позоришта, у коме се наглашава да се »предлог буџета заснива на Правилнику«, те Управа Позоришта треба »да за сваку измјену буџета предложи и одговарајућу измјену Правилника«, јер се не могу узети у обзир измјене буџета, које би се косиле са одобреним Правилником. »Привремени карактер правилника допушта не само дјелимичне измјене, — продужује министар просвјете — већ и сасвим нову редакцију, само ако Управа дође до увјерења, да се на основици већ постојећег правилника не може удесити цјелисходнији и бољи предлог буџета. Док се овај предходни рад око правилника и буџета дефинитивно не заврши, забрањује се право Управи, да предузима ма как(в)и озбиљнији посао, као и давање представа у сврху Цр(ногорског) Нар(одног) Позоришта. Но да би Управа поуздано могла знати на које чланове дилетантског позоришта може рачунати, потребно је да дилетан(т)ско позориште продужи давање представа под надзором књижевног одбора, који ће за вријеме од 5 недјеља проучити вриједност појединих чланова тога позоришта и поднијети Управи, односно Министарству, образложен предлог, који би се од тих чланова могли с успјехом употребити за Цр. Нар. Позориште.«

Свакако у вези овога решења држало је Позоришно вијеће Црногорског народног позоришта своју прву редовну сједницу, која је трајала два дана (17 и 18 фебруара), а чији је записник износио осам страна. Том приликом су два члана Књижевног одбора дали и оставке. То се види из писма привременог управника Хајдуковића Министарству просвјете од 19 фебруара, којим шаље Министарству записник сједнице и Правилник одобрен 5 фебруара,⁹⁾ јер у писму Хајдуковић каже да записник шаље »на надлежно уважење или неуважење оставака двојице чланова Књижевног Одбора«, а Правилник шаље »с молбом за одобрење споразумно стављених допуна и преинака Позоришног Вијећа у споменутом записнику.« У наставку свога писма Хајдуковић каже: »Да би се једанпут приступило стварном раду у позоришту у смислу сагласности тројице чланова на записнику синоћње сједнице, молим то Књ. Министарство, да би приложени Правилник што прије повратило к одобреним измјенама у истом,

⁹⁾ Данас нема уз ова акта никаквих прилога.

како би могло бити час прије добијено и одобрење Правилника од управне власти и по том одмах могло се приступити раду.»

Оставка чланова Књижевног одбора и сигурно детаљна образложења из опширног записника утицалци су на Министарство, јер министар 20 фебруара шаље Управи Позоришта допуну своје наредбе број 407, од 16 фебруара, којом одобрава Управи »да може давати представе са позоришном трупом овако комбинованом каква је сад. Новце, добивене од тих представа, Управа ће спроводити овоме Министарству, а Министарство ће, према предлогу те Управе, издавати награде дилетантима. Послије неколике представе — у року од пет недјеља највише — та ће Управа са Књижевнијем Одбором поднијети реферат овоме Министарству о вриједности и употребљивости дилетаната. Према томе реферату дефинитивно ће се одлучити, који ће се дилетанти задржати у позоришној трупи, а тада ће се одлучити и о оставци чланова Књижевног Одбора, као и о правилнику и буџету.»

Два дана касније (22 фебруара) Хајдуковић је поднио Министарству просвјете нову претставку, у којој моли за што брже решење његове претставке од 19 фебруара и повратак приложених списа уз исту. »Једновремено част ми је Књ. Министарству доставити, — продужује Хајдуковић — да се овдје, по мом мишљењу, ради начелно о томе: или оснажити рјешење од 5. фебруара 1910. г. број 260., т. ј. поново потврдити правилник с измјенама, — што заступа већина чланова наменованог Позор. Вијећа, или остати при садржају акта од 16. фебруара 1910. број 407., којим се дерогира споменуто рјешење о одобрењу правилника и који допушта израду новог правилника, — што заступа мањина у Позор. Вијећу, два члана у оставци, г. г. Вуксан и Ђукић.» Истога дана Министарство је удовољило Хајдуковићевом тражењу и повратило му је »на даљу употребу« позоришни Правилник, записник сједница и нацрт позоришног буџета за 1910 годину, што је Хајдуковић својеручно потврдио.

Овим ипак питање није било дефинитивно ријешено, што се види из депеше Јована Хајдуковића Министарству просвјете, коју шаље из Улциња 18 марта по новом календару, т. ј. 5 марта по старом. Хајдуковић моли депешом да се ријеша његова претставка од 22 фебруара, »јер Петровић брзојавља за плату и уговор. За случај неоснажења нашег рјешења број 260, по останку при актима број 407, дозволите да са себе скинем одговорност за неугодне пошљедице које предвиђам« — завршава Хајдуковић. Истога дана министар просвјете Вучковић на полеђини ове депеше доноси рјешење под бројем 577, којим наређује Књижевном одбору Позоришта, да изабере претсједника Одбора и о избору извјести Министарство. Министар даље наређује: »Новоизабрани предсједник дужан је привремено вршити дужност позо-

ришног управника и старати се о извршењу министарске наредбе од 20/III. тек. године.»

Но и поред овога решења Министарство није са Хајдуковићем прекинуло везу, јер му 6 марта (такође број 577) министар шаље у Улцињ ову депешу: »Одговорите у којему најкраћем року можете доћи, да се коначно ријеша питање позоришта.« 21 марта по новом, тј. 8 марта по ст. календару, Хајдуковић кратко одговара Министарству просвјете: »Не знам кад ћу тамо. Имате мој предлог од 22 фебруара т. г.« Док се на својој депеши од 18 (5) марта Хајдуковић потписао »Привремени Управник Позоришта«, на овој од 21 (8) марта није навео никакво звање. На полеђини ове Хајдуковићеве депеше налази се кратко решење секретара Министарства Минића од 8 марта, које гласи: »Примљено к знању. У акта.«

Ово је посљедњи архивски докуменат који сам овом приликом имао у рукама о припремама за отварање државног Народног позоришта на Цетињу. Даља архивска тражења овом приликом нијесам могао вршити у Државном архиву на Цетињу, али сам, као што сам и у уводу нагласио, нашао у бившем Личном архиву краља Николе оригиналан Нушићев меморандум о организацији и раду Народног позоришта на Цетињу. Нушић га је написао у Београду мјесеца октобра 1907 године, али због разних прилика (овакако најважнија сметња је анексиона криза Босне и Херцеговине) по њему се почело највише радити крајем 1909 и почетком 1910 године. Нушић се својеручно потписао при крају меморандума², а цио текст писала је друга рука.

Нушић у почетку меморандума износи укратко важност владе књаза Николе за Црну Гору, па излаже културни и политички значај позоришта, а затим детаљно наводи свој план о организацији Позоришта на Цетињу.

Не видим потребу да опширни Нушићев меморандум пре-причавам, па тога ради ево цио његов текст, са свим особинама оригиналног Нушићевог рукописа. Он је карактеристичан и за Нушићеву биографију, а вјероватно да може дјелимично користити организацији и раду данашњег Народног позоришта на Цетињу.

»Владавина Његовог Краљевског Височанства Кнеза¹⁰⁾ Николе, Црном Гором, није обичан историјски потез; она чини засебан, јасно обележен период, у политичком развоју те државе — почиње Нушић своје излагање. Слобода, без које ова Српска земља никад није била, представљала је дотле, до датума којим зачиње овај период, само основне темеље, на којима је тек ваљало назидати зграду, организовати државу у модерном смислу,

¹⁰⁾ Оловком исправљено »Књаза«.

способну да живи државним животом, кадру да уђе у ред држава, својих Европских друга.

Посао је био и мучан и тежак, јер за то није било довољно само законима преобразити државу, већ је ваљало преобразити читаво једно друштво; искоренити му појмове и навике племенског живота и навикнути га на друштвене законе, на којима почива живот. Тај процес преображаја у историји човечанства врше векови, у историји Црне Горе извршила је владавина Кнеза Николе. Тако то можда неће забележити новине, али ће тако забележити историја.

Упоредо са консолидовањем и сређивањем унутарњих односа и упућивањем народа путем, који води преображају, та је владавина водила и неуморну бригу о спољњем угледу државе. Исправношћу односа и мудрим везама постигнуто је и то са толиким успехом, колики чак и не одговара сразмери снаге и величине државе. Црна је Гора у прошлости представљала собом само једну јуначку песму, данас она представља реч; о Црној се Гори у полупрошлости мислило, да се она само у песми може певати и опевати, данас се о њој мора говорити и у дипломатским нотима и на државничким зборовима.

На тај начин створена је држава, држава која том имену одговара и споља и изнутра. Наиздана је кућа, кровом покривена, олепљена, обезбеђена, топла и сува.

И сад долази на ред онај део рада, који ће ту кућу и украсити, направити јој фасаду, дати јој израз, дати јој спољно обележје, упутити јој цео будући живот путем културним.

Тиме Господар хоће да заврши свој период владавине у Црној Гори, и већ многи и многи Његови подвизи, сви Његови напори, обележавају јасно ту Његову жељу. Цркве и школе, друмови и мостови, фабрике¹¹⁾ и железнице, и читав низ установа, које с дана на дан ничу, обележја су, која нам јасно кажују тежњу Господареву, да, после политичког преображаја, изазове и створи културни преобраћај у својој држави.

Културни значај Позоришта. — А вршак културе је уметност; она је катарка, која из далека указује лађу, она је онај највиши планински вис, који се са свих страна догледа и на који се човечанство са пожртвовањем пење. Нека би и ту заставу, на врхове својих планина, побола срећна владавина Њ. Кр. Височанства Кнеза Николе.

Али је уметност, у целом обиму своме скупа; она прождире све богатство великога света, те би малој Црној Гори тешко било жртвовати јој све своје тековине. У њој се за сад не може развити свега грана уметности на по се, али се бар, у таквим

¹¹⁾ Ријеч »фабрике« превучена је словком, га је поврх ње написано »порт«.

приликама, може прибећи оној од свију, која собом представља збир свију уметности. А то је: позоришна уметност.

Значај ове уметности, у једној младој држави, не лежи само у томе, што је она израз културе дотичне земље, већ и у томе, што је она изазивач културног живота у самоме народу. На свет, који је даљи од књиге, она дејствује као школа; на свет, који је ближе књизи, она дејствује васпитавајући укус. А и код једних и других, она дејствује као свештеник, питомећи нарави. С тога је код света, са приуготовљеним укусом и опсежним васпитањем, позориште луксуз, а код света, који је на путу свога културнога преображаја, позориште школа.

Позориште је за Црну Гору потреба, и ево Господар и тој потреби своје земље, као и свакој досадањој, хоће да изађе на сусрет.

Та узвишена жеља Господарева и даје ми слободу, да ове редове, као свој пројекат, понизно поднесем.

Политички значај Позоришта. — Позориште, које би никло на Цетињу, осим поменутог ужег културног значења, везаног за развитак Црне Горе као државе, има и свој шири политички значај.

Црна Гора опкољена је са свих страна Српским земљама и српским покрајинама под туђином. Она им је природни центар, њене планине везане су са њиховим, њихови путови везани су са путевима црногорским, њихове тежње везане су са тежње Црне Горе. Црна их Гора мора дакле подржавати, ако не материјално, а оно морално.

А морално се, пре него новинама, пре но књигом, један народ да подржати живом речју, речју, која ће му пробудити дух, која ће га утешити и разведрити му чело, речју топлом, његовом, српском.

Црна Гора, слободна и напредна, не сме се одрећи своје улоге Пијемонта за онај део Српства који је опкољава. А чиме би она боље и лепше обележила ту своју улогу, и шта је то, што би представљало бољи и поузданији шестар, којим би се и обележио тај круг, коме је политички центар Црна Гора?

Црна Гора нема потребе да установљава пропагандска одељења, и радом кроз ова, да маркира своју бригу за расточеним Српством. У Српству око Црне Горе будна је национална свест.

Црна Гора нема потребе да шаље оружје у Српске крајеве под туђином, који је опкаљају. Ти се крајеви неће оружјем ослобађати.

Али Црна Гора има и разлога, и потребе, и дужности, да једним благим потезом бележи свој државни интерес и своје државне тежње. А има ли и може ли бити блажег потеза, но што би била једна културна установа, намењена не само Црној Гори,

но и осталом Српству, упућеном да у Црној Гори види свој Пилејмонат?

Услови. — Услови за стално Позориште на Цетињу нема, онако исто, као што их нема ни у једној војвођанској вароши, не за то, што становништво истих не би појимало значај Позоришта, већ стога, што малобројношћу није кадро одржати га. Знајући за то немање услова, а појимајући колика би по националне интересе то штета била, неказивати народу живом речју његову прошлост, његов језик и његову песму, Војвођани су за темељ (те) установе узели цео народ. Њихово позориште путује из места у место, те тиме не само проширује могућност за свој опстанак, већ силазећи у народ, ближи се тим више својој правој цели, којој једно Народно Позориште и мора служити.

Сталност једног позоришта, када оно има један виши циљ но што је обична забава, одводи га од праве цели. Једна иста, а малобројна публика, не може гледати један исти репертоар, она се одмара разноврсношћу, а велика разноврсност репертоара таман је кадра, да га избаци из шина којима оно иде својој цели. Сталност Београдског Позоришта, с обзиром на малобројност публике, и учинила је да се овоме непрестано чине пребацавања, да неодговара свом задатку и да је луксуз. Стога се у последње време и помишља, па је то већ и душло у пројекат будућег позоришног закона, да се и Београдско Позориште крене у Народ, или бар да се кроз народ креће једна његова филијала. То увелико захтевају хрватски листови и од својега позоришта.

Према томе, кратко бављење Позоришта на Цетињу, престоници Црне Горе, и његово путовање и у друге крајеве, не само што му не би била мана, већ на против, једна од добрих страна његових и један од поузданих услова, који обезбеђује опстанак те установе.

Услови, међу тим, и за то кретање има. Позориште би имало три главна центра, из којих би се кретало у различитим правцима. То су Цетиње, Дубровник и Мостар. Сваки од ових центара има свој обим толики, да би једна година била недовољна, да Позориште у њој направи целокупну туру.

Ја ћу овде покушати, да обележим те обиме:

I. Цетиње: Подгорица, Никшић, Бар, Улцињ, Скадар.

II. Дубровник (Евентуално Сплет и Шибеник).

III. Мостар: Сарајево, Требиње, Бања Лука.

Прорачун времена био би од прилике овакав:

Цетиње 3½ месеца, Подгорица 1 месец, Никшић 1 месец, Бар—Улцињ—Скадар 1 месец; Дубровник 2½ месеца; Мостар 1 месец, Сарајево 1 месец, Требиње—Бања Лука 1 месец.

То су свега 12 месеца, не рачунајући ни Шибеник, ни Сплет; не рачунајући ни то, да се трупи сваке године мора дати једномесечно одсуство, те да она у ствари само 11 месеци у години ради,

и не рачунајући мања места, у којима се, у пролазу, Позориште може задржавати на 1, 2 и 3 представе, као што су на пример: Котор, Херцег Нови, Цавтат, Брчка итд.

Питање је сад и о осталим условима, има ли их и има ли их довољно?

Једна од највећих брига била би: обезбедити сталне концесије босанских и далматинских власти. До данас се оне, у томе погледу, нису показивале сувише строге, па ја верујем, да ће се оне и у будуће радије одазвати молби каквога нашег знатнога човека, и обвезати га концесијом за Позориште пре, но на пр. концесијом за издавање листа. Управа би Позоришта међутим и складном дисциплином у трупи, и нарочитим обзирима у репертоару старала се, да те концесије заувек обезбеди.

Сви ови услови, које сам помен(у)о, у низу би се година само побољшавали и проширивали, а никако сужавали, те ја верујем, да би у даљој будућности Позориште само себи стварало све поузданије и поузданије услове за живот.

Организација. — Позориште би носило име: »Књажевско-Црногорско Позориште«, или, ако би то захтевали обзирима земаља, кроз које би се кретало, онда: »Црногорско Народно Позориште«, или можда и »Црногорско Позориште Његош«.

Позориште би стајало под непосредним надзором Министра Просвете, и управљало би се по правилима, која би он прописао. Министар Просвете би свој надзор вршио преко Управитеља, за артистичку страну, а преко нарочитог Рачуноиспитача, за рачунску страну.

Трупа би бројала 18 чланова, заједно са Главним редитељем, који би био увек у трупи и заступник Управитељев. Од ових било би 7 женских и 11 мушких чланова. Но, осим ових, узела би се и два женска и два мушка почетника, а евентуално и више, који су родом из крајева кроз које ће Позориште путовати. То истопа, да би се постепено припремао прираштај трупи из тамошње деце која такође треба да се упуте и на ту врсту уметности, те да је у својој отаџбини негују.

Управитељ и глумци ангажовали би се под уговором, на краће или дуже време. Основа за уговоре, прописана правилима, утврдила би уз основну плату и зараду, на основи хонорара, процентуелног добити, како би интерес глумчев био што тешње везан за интерес и напредак Позоришта.

Правилима, која би Министар Просвете прописао, установи би се и пензионски фонд за глумце.

Позориште би се имало организовати на Цетињу. До 1. јануара 1908¹²⁾ године имало би се извршити сви ангажмани и све претходне припреме, тако, да трупа буде окупљена на дан 1-ог

¹²⁾ Преко те године оловком је написано »1909«, па опет поврх задњих цифара »10«. — Сигурно су алексиона криза, па затим буне у Арбанији одлагале извођење овога програма.

јануара на Цетињу, где би се две недеље припремала, а 14. јануара, о Св. Сави, отпочела свечаном представом, са којом би се и прогласило ступање у живот ове просветне и културне установе.

Да би се Позоришту обезбедио опстанак по градовима, кроз које ће се кретати, нарочитим правилником образовао би се у сваком месту позоришни одбор. Његова би задаћа била, да чини све припреме у своме месту за дочек трупе, и да, купећи преко целе године абонман, припреми и материјални успех Позоришта у дотичном месту.

На тим би се основама организовало у главном Позориште.

Репертоар. — Репертоар мора бити двојак: националан, с обзиром на задаћу коју има ово Позориште собом да врши, и модеран, с обзиром на публику коју ваља задовољити. Јер, оно што се може давати на Цетињу, не може у Улцињу; а оно што се даје у Дубровнику, не може у Никшићу. У томе и лежи сватемјина одабирања и сређивања репертоара.

Карактер репертоара мора се обележавати према карактеру становништва. Тако на пример: Дубровник захтева модеран репертоар: Диму, Брије-а, Хауптмана, Ибзена, Метерлинка и модерне талијанске писце. На Цетињу се међутим мора водити рачун и о интелигенцији и о народу. Ту би се репертоар градио на тај начин, што би сваки дан био намењен једној врсти комада. Тако на пример: уторак би био дан намењен вишој публици (Двор, дипломатија, и т. д.). То се не би изрично обележавало, али би већ избором комада, који се тога дана играју (евентуално и разликом цена; од осталих дана) била би сама собом искључена она публика, која није још кадра да схвати тенденцију или проблем једнога модернога комада. Четвртак би, рецимо, био намењен шали; субота, српском репертоару и певању, а недељом би се давале две представе. Једна народна по подне, са врло ниским ценама, како би је могло посетити и сиротније становништво, и једна у вече, са редовним ценама, намењена и бољој публици, као и широј. То би вече било намењено или популарној класици (Шекспир, Шилер и т. д.) или романтици, која се још никако не може сматрати преживелом код младе позоришне публике.

Примера ради, ја ћу овде пројектирати репертоар за две недеље:

Уторак: Мона Вана (Метерлинк), Четвртак: Присни пријатељи (Сарду), Субота: Балканска Царица, Недеља: (по подне) Милош Обилић, (у вече) Отелло; Уторак: Дејиза (Дима—Син), Четвртак: Ревизор (Гогољ), Субота: Ђидо (Јанко), Недеља: (по подне) Немања, (у вече) Стари Каплар.

Разуме се, те две недеље другаче би изгледале у Сарајеву, а другаче у Подгорици и Дубровнику. Но, ма где било, тежња би репертоара увек била, да протежира српски репертоар, у колико је те више могуће.

Богатство и разноврсност репертоара зависиће у многоме и од могућности, које буде налагала гардероба, позорница и све остале околности.

Настојало би се међутим, да се осим инсценације »Горскога Вијенца«, инсценишу и многе народне песме, које се баве историјом и славном прошлошћу црногорском, те да се бар као сцене и слике, ако не као комади, дају, како би народ стекао што правилније гледиште на Позориште и позоришну уметност и увидео, да је Позориште школа.

Гардероба. — На првом је месту потребно имати српску историјску гардеробу, а од народних: црногорску, бошњачку и србијанску. Од страних, за први мах, био би дозвољан шпански костим и нешто од ренесанса.

До гардеробе би се имало двојак доћи: куповином и прилозима.

Прилозима разумем овако: учинио би се апел на народ, да своја старија одела, делове одела и непотребно оружје поклони Позоришту. То чини и српско Краљевско Народно Позориште у Београду, које има сто хиљада динара државне помоћи и које већ четрдесет година постоји и живи. Оно и дан данас збира поклоне и њима допуњава своју гардеробу. То чини стално и српско Народно Позориште у Војводини.

Куповином би се, за тим, то одело допуњавало и уређивало.

Има још један начин, на који се може доћи до богате историјске гардеробе. Управа бугарског Народног Позоришта у Софији, која има 170.000 лева годишње државне помоћи, приликом оснивања Позоришта обратила се преко тамошњег руског посланика Русији, и ова је из својих државних Позоришта издвојила гардеробу, у вредности од преко 40.000 рубаља. Управа српског Краљевског Народног Позоришта у Београду, које већ постоји 40 година и које, као што рекох, има 100.000 динара државне помоћи, обратила се такође и добила је обећање, да ће добити гардеробу у вредности од 20.000 рубаља. Кад то могу чинити две богатије словенске државе на Балкану, онда је то тим пре дозвољено њиховој сиротнијој сестри, Црној Гори. Само што овај корак треба што пре предузети, јер се у Новембру и Децембру инвентаришу руска државна Позоришта, а том се приликом само и може чинити одвајање.

Није невероватно, да би се могло рачунати и на приватне прилоге у стварима изван Црне Горе, кад би се у томе погледу мудро организовала акција.

Што се куповине тиче, она би се имала извести у Бечу, Берлину или у Дрезди, а кројење костима у Загребу, под надзором фахмана, који при загребачком Позоришту постоји и који нам ту услугу не би одрекао.

И н с т а л а ц и ј а. — Пре сталне државне помоћи, која би се морала унети у буџет и сваке године тећи, потребно је дати одсеком једну суму, једном за свагда, која би се утрошила на оснивање Позоришта, управо на целокупну опрему и припрему за рад.

Та би се сума имала овако утрошити:

1. На гардеробу	— — — — —	4.000	круна
2. „ декорације	— — — — —	3.000	„
3. „ реквизиту	— — — — —	1.500	„
4. „ препис дела и улога	— — — — —	1.600	„
5. „ „ нота	— — — — —	300	„
6. „ полумесечну плату особља	— — — — —	1.700	„
7. „ преварку цетињске позорнице	— — — — —	400	„
8. „ инсталацију Управе	— — — — —	500	„
9. „ претходне трошкове	— — — — —	2.000	„

Свега: 15.000 круна

Да одмах и објасним сваку од појединих тачака:

1. О набавци гардеробе говорио сам већ напред. Тамо је у опширности изложен начин набавке, као и потреба ове суме.

2. Сумом од 3.000 круна имале би се направити путничке декорације, у размери коју диктује цетињски позорница. Израдиле би се четири промене (дворана, грађанска соба, шума и сеоска соба) и главна завеса. Осим тога и делови декорација (дрво, цбун, кућа, зид, капија, и т. д.). За све то морали би се направити ни zgodни сандуци за паковање.

3. У реквизите спада, на прво место, оружје историјско и оно из полупрошлости, а за тим: шлемови, копља, круне, мачеви и оклопи. Осим свега и остала ситна реквизита, коју свака позорница мора имати (бубањ за гром, машина за ветар, табла за звоно, апарат за муње, машина за пушкарање, кондири, пехари и т. д.). Сума, предвиђена за реквизиту, према томе није велика.

4. Предпостављам, да се Позориште за први мах снабде са 50 дела. То није много, јер је чак недовољно да испуни 70 представа на Цетињу, али сам ја у буџет редовних расхода ставио суму, којом би се наставило набављање и препис дела, а сем тога многа би се штампана јевтиније набавила. Препис једног дела са улогама, једно на друго, може да стане између 30 и 35 круна, што чини суму, коју сам забележио.

5. Предпостављам да се у први мах не би ни могло научити више од 4—5 комада с певањем, па за то на препис нота нисам ни ставио више од 300 круна.

6. Особље, сабрано на Цетињу, морало би пуних 15 дана држати најозбиљније пробе, пре но што би се приказало. Ја не бих могао дозволити да се једна, по културу тако значајна установа Њ. Кр. Височанства, прикаже први пут свету онако, како

се обично приказују путничке дружине. За тих 15 дана припремљен би био репертоар, са којим би се за тим ушло у рад. С тога сам и предвидео полумесечну плату као расход.

7. Колико сам запазио, приликом походе, на цетињској би се позорници морале учинити извесне измене и преправке. С тога сам и ту суму предвидео.

8. Под инсталацијом Управе ја разумем набавку свега потребног материјала, као: бланкета, уговора, књига за рачуноводство и администрацију, печата, библиотеке, костимских књига и свега осталог.

9. Претходни су трошкови неминовни. Мора се путовати за набавку гардеробе, ради ангажмана, ради набавке концесија и ради образовања одбора по свима местима. Ти трошкови обично нису мали и њих је најтеже предвидети.

Све изложене потребе захтевају суму од 15.000 круна, једном за свагда.

Б У Ц Е Т

а) Приходи:

Позориште би давало између 18—22 представе у месецу, предпостављајући, да недељом по подне даје представе за народ, као и да се сваким празником у месецу користи. Значи просечно 20 представа месечно, или 220 представа за 11 месеца рада. Највећи приход тих представа могао би бити 250 круна (Цетиње, Дубровник, Сарајево, Мостар), а најмањи 60 круна (Подгорица, Бар, Никшић, Котор, Требиње и т. д.), што би чинило просечан приход од 155 круна по представи, а што за 220 представа чини приход од 34.100 круна годишње. Овакав приближан прорачун потврђује се и детаљним рачунањем, које овде излажем:

На Цетињу за $3\frac{1}{2}$ месеца по 20 представа месечно, свега 70 представа. Просечан приход од представе 160 круна, свега дакле — — — — 11.200 круна,

У Подгорици за месец дана 20 представа, по 130 круна, просечно, свега — — — — — 2.600 круна.

У Никшићу за месец дана 20 представа, по 120 круна просечно, свега — — — — — 2.400 круна,

Бар, Улцињ и Скадар укупно 20 представа, по 100 круна просечно, свега — — — — — 2.000 круна,

У Дубровнику за $2\frac{1}{2}$ месеца, по 20 представа месечно, свега 50 представа. По 200 круна просечно од представе чини — — — — — 10.000 круна,

У Мостару 20 представа, по 140 круна просечно, свега — — — — — 2.800 круна

У Сарајеву 20 представа, по 200 круна просечно, чине	— — — — — — — —	4.000 круна
У Бања Луци и Требињу 20 представа укупно, по 120 круна просечно, свега	— — — — —	2.000 круна
	Свега:	37.000 круна

Између суме од 34.100 круна, која је првим рачунањем добивена и суме од 37.000 кр., која је овим другим рачунањем добивена, била би средина, која представља вероватност прихода од представа 36.500 круна, али ћемо ми у прорачуну сићи и испод ове суме и ставити суму од 35.000 круна.

Према тој добивеној суми буџет би прихода изгледао овакав:

Приход од представа	— — — — —	35.000 круна
Државна годишња помоћ	— — — — —	10.000 „
	Свега:	45.000 круна

У овај пројекат нисам унео евентуалне приходе, а они ће стећи:

1. Из уштеда на једномесечном ферју;
2. Из ванредних прихода (ванредне представе, приходи од гардероба, листа, представе са повишеним ценама и т. д.);
3. Из могућих помоћи (субвенција) појединих општина (Дубровачка општина има нарочиту суму у своме буџету за субвенирање Позоришта) и
4. Из уштеда на подвозу, на глумачким платама, које би се у току године променама појављивале, и најзад из уштеда, које би се концесијама у подвозу добијале.

На тај начин, врло је велика вероватноћа, да би се сума целокупног прихода, са државном субвенцијом, пела и до 50.000 круна годишње.

То ипак не би сметало, да државна помоћ, бар за прве две три године, буде и већа од 10.000 круна, ако то финансијске прилике у земљи дозвољавају.

б) Расходи

І. О с о б љ е

1.) Мушко:

Главни редитељ 150 круна, Драмски јунак 120 круна, Први љубавник 120 круна, Херој 100 круна, Певач 100 круна, Карактер комичар 90 круна, Старац 80 круна, Комичар 80 круна, 1) Млађи глумац 70 круна, 2) Млађи глумац 70 круна, 3) Млађи глумац 70 круна, 4) Млађи глумац 70 круна, 1) Почетник 60 круна, 2)

Почетник 60 круна, Суфлер 80 круна, Момак 60 круна, Додатак гардероберу 30 круна — Свега: 1.410 круна.

2.) Женско:

Драматкиња 150 круна, Субрета (певачица) 120 круна, Љубавница 100 круна, Наивка 80 круна, Мајка 80 круна, 1) Млађа глумица 70 круна, 2) Млађа глумица 70 круна, 1) Почетница 60 круна, 2) Почетница 60 круна — Свега: 790 круна.

II. На путне и селидбене трошкове и ди- јурне чланова на путу — — — — —	300 круна
III. На штампу, огрев, осветлење и евен- туалне кирије — — — — —	400 круна.
IV. На реквизиите — — — — —	100 „
V. На преписе дела и улога — — — — —	120 „
VI. На штампање улазница — — — — —	20 „
VII. На обнављање декорација и гардеробе	150 „
VIII. На меснога момка — — — — —	50 „
IX. На хонораре (учитељ певања) — —	50 „
	<hr/>
	Свега: 3.390 круна.

Ова сума представља месечни издатак, што годишње чини: 40.680 круна. То би, дакле, била сума издатака, према суми прихода од 45.000 круна.

Али се овај вишак буџетски не може рачунати као приход, јер би он сав ишао на прописану зараду глумачку, процентуалну добити.

З а к љ у ч а к. — Подносећи овај свој меморандум, част ми је још и изјавити, да од првога правилнога извођења ове установе зависи и њен будући живот. Постављена у почетку на неправилну основу, она ће вечито рамати и неће се моћи никад пронаћи прави разлог њеној болести. Таком болешћу, којој је сад тешко наћи лека, болује и београдско и новосадско Позориште, а таком болешћу нити болује, нити ће кад боловати загребачко Позориште.

Част ми је још напоменути, да ја не смејам, да сам, ма и приближно, детаљно исцрпео питање о овој установи у ово неколико листова хартије. Тек прописана сва правила могла би дати тачну слику целокупне организације.

Пишући ове редове, мени је двоје било пред очима. Прво је: да докажем потребу Позоришта, и друго је: да докажем могућност његова оснивања и опстанка у Црној Гори.

Ја мислим, да сам једно и друго у толико лакше успео да докажем, што, пред свима овим мојим наводима стоји топла же-

ља Господарева, да своме народу поклони још једну значајну тековину, у низу оних које ће окитити Његово име у историји Црне Горе.

На крају ових редова, мени је част изјавити ми своју готовост, да целу ову ствар лично и изведем.

Београд, октобра
1907 године¹³⁾

Понизан,
Бранислав Ђ. Нушић«

Из литературе је познато, да је свечано отварање Државног позоришта на Цетињу извршено у недјељу 16 маја 1910 године. Оно је тада добило званичан назив Књажевско црногорско Народно позориште, а његове просторије биле су у Зетском дому. Свечаном отварању присуствовао је и књаз Никола и цетињски дипломатски кор. Књаз Никола је одржао том приликом опширан говор, у коме је казао и ове ријечи: »Правилно схваћено и постављено позориште је друга школа у народу, у којој се могу учити најсиромашнији као и најбогатији, људи најнижег и највишег друштвеног сталежа; оно је свагда и у сви времена служило храмом просвјете и науке... Књига нас неће омлачити. Наша крв, наша јуначка црногорска крв црпиће у науци и умјетности моћ, да су Црногорци још бољи јунаци, него кад би остали у свом примитивном стању. Народ је Мој бројно мали, али морално ће бити велики док у једној руци уздржи брус да сабљу оштри, а у другој књигу да се њом просвјетљује.«¹⁴⁾

Отада до првог свјетског рата и краљ Никола и црногорска Влада поклањали су Позоришту на Цетињу довољну пажњу. То се види и из државних буџета, јер док је прве и друге године рада (1910 и 1911) Позориште имало по 6.000 перпера одобреног кредита, по буџетима за 1912 годину и даље Позоришту је одобрavano по 12.000 перпера. За вријеме свјетског рата 1914—1918 г. не само да је обустављен рад цетињског Позоришта, већ је уништена и сва његова имовина, јер су позоришне просторије запаљене и нађене потпуно празне приликом ослобођења Цетиња од аустро-угарских трупа 1918 године.

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ

¹³⁾ Мјесец октобар превучен је оловком, а задњи број године исправљен је од 7 на 8. На полеђини меморандума пише оловком: »Нушић. 1907.«

¹⁴⁾ »Цетињски вјесник« број 40 од 19 маја 1910, стр. 1.